

ÉGTÁJ

PÁLINKÁS JÓZSEF

SZABADKA NÉPOKTATÁSA (IV.)

(1687—1790—1868—1918—1941)

A NÉPOKTATÁSÜGY TÖRVÉNYBE FOGLALÁSA

A magyar közoktatásügy polgári átalakítását az 1868-ban megszavazott népoktatási törvény alapozta meg. E törvény meghozatalával tette meg a kiegyezéssel felújított magyar állam első lépését az önálló magyar művelődéspolitikai kialakítására, amiről az állami élet hiányában addig szó sem lehetett.

A kiegyezés nyomán felgyorsuló gazdasági fejlődés, a kapitalista átalakulás gyökeres változásokhoz vezetett a sajátos fejlődésű magyar társadalomban és szükségessé tette a közoktatás átalakítását, a polgári igényeknek megfelelő korszerűsítését. Feudális jellegű közoktatással nem lehet a kapitalista fejlődést előrevinni. A megváltozott termelési mód sokkal nagyobb felkészültséget, jártasságot követel az embertől, a legfőbb termelőerőtől, mint amit a feudális jellegű iskola biztosíthat számára.

Nem a kiegyezés korában vetődött fel először az államilag irányított egységes iskoláztatás gondolata a magyar közéletben. Gyökerei visszanyúlnak a reformkorszakba, amikor a sok haladó gondolatot tartalmazó javaslat mellett maguk a leghozzáértőbbek, a haladásért és a polgári átalakulásért küzdő nevelők vették bonckés alá a közoktatás problémáit és azokat az 1848. július 20-án megnyitott, öt napig tartó első kongresszusukon az óvodáktól az egyetemig megvitták. Tartalmas munkájában a kongresszus függetleníteni óhajtott a nevelést az egyháztól és határozatilag kimondta, hogy az elmara-dott és feudális megterhelésekkel küszködő közoktatást csak állami irányítással lehet kiemelni nehéz helyzetéből. Iskolákat csak az állam állíthat a teljes tanszabadság biztosításával. Sokat foglalkozott a kongresszus az elhanyagolt nőnevelés kérdésével is és végül »összegezte a polgári átalakulás lehetőségei között sürgetően szükséges tennivalókat, s felvillantotta a továbbhaladás irányait is.«¹³¹

1848. július 24-én az első tanügyi kongresszus befejezése előtt terjesztette az országgyűlés elé Eötvös József a független magyar kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere a népoktatás átalakítására

vonatkozó, 19 pontból álló törvényjavaslatát. Törvényjavaslatában Eötvös is az állami iskolákat helyezte előtérbe, ugyanakkor a hitfelekezeteknek is megengedte az iskolaállítás jogát, és magától értetődőnek tartotta, hogy a tanügy irányításában egyedül az állam illetékes. Az állami iskolák eltartásáról az állam hatalmi szervei gondoskodnak, tanterveiket az állam hagyja jóvá és gyakorolja a felügyeletet munkájuk felett. Az egyházi iskolák eltartásáról az egyház gondoskodik, tanterveiket az egyházi hatóságok hozzák meg, munkájukat pedig az állam ellenőrzi. Eötvös iskolapolitikai koncepciója szerint a tanügy irányításában kizárólag az állam illetékes, míg a kongresszus vonalazta koncepcióban az állam csak az alapítási és szervezeti kérdésekben rendelkezik, tartalmi kérdéseit pedig engedje át a pedagógusoknak. Itt tértek el egymástól Eötvös és a kongresszus, így a kongresszus határozatai nem tükröződnek a törvényjavaslatból.

Eötvös, a liberális miniszter, korának egyik legképzettebb embere, a polgári átalakulás meggyőződéses vezéralakja, törvényjavaslatában olyan forradalmi hangot ütött meg, noha nem volt forradalmár, mint az állami iskola, tankötelezettség, ingyenes oktatás törvényes erőre emelése, a hittan tanításának külön elbírálása. Természetes, hogy ezzel a követelményével maga ellen ingerelte társadalmi rendjét, a főnemességet, különösen a főpapságot, és törvényjavaslata a széles néprétegek problémáit oktatásügyükkel együtt magától távol tartó felsőházban szenvedett hajótörést. Autonómiaílis jogaikat féltve a főpapok levetették az országgyűlés napirendjéről az Európán átsüvítő polgári forradalomban napvilágot látott és egy évszázados rab-ságából való felszabadulásáért küzdő nép törekvéseihez méltó okmányt.

A törvényjavaslatból tehát nem lett törvény, a forradalom is elbukott, a felvetett eszmék, elgondolások azonban nem merültek a feledés homályába.

A kapitalizmus nyomására összeroppant abszolútizmus felszámolásával — a kiegyezéssel — befejeződtek a magyar társadalom polgári átalakulásáért vívott küzdelmek. Létrejött a polgári állam, amelynek legfőbb feladatává vált, hogy jövőbe tekintő törvényekkel biztosítsa a polgári társadalom fejlődését. Az államiság létrejötté nyújtott újból lehetőséget, hogy keretei között valóra váljék a magyar művelődéspolitikai számos megoldatlan kérdése.

1867-ben ismét Eötvös vette át e megalakult felelős magyar kormány vallás- és közoktatásügyi miniszteri tárcáját és az adott lehetőségeket felismerve a népoktatás átalakítására vonatkozó új törvényjavaslatának benyújtásával elindította a harcot az önálló magyar művelődéspolitikai megteremtéséért.

Művelődéspolitikai koncepciója alapjának a népművelés kérdésének megoldását tekintette. Először a népművelési munkában kell tisztázni az állam jogaát és kötelességeit, hogy ez alapul szolgálhasson a további teendőikben. »A művelődésről, a nevelésről való gondoskodás alapvetően az állam kötelessége« — vallja Eötvös.¹³² Ezek szerint az államnak kell megteremtenie a művelődés és nevelés feltételeit, a művelődés terjesztéséből azonban nem zárhatja ki a felekezeteket, társulatokat, az egyéni kezdeményezéseket.

Más hang ez már, mint amit 1848-ban megütött.

Népoktatási reformját a társadalom bevonásával akarja előkészíteni. Szerinte a társadalmi aktivitás komoly segítséget nyújtott a kormánynak a népnevelés kérdésének megoldásában. Hogy a társadalom felkarolja a népnevelés ügyét, meg kell ismerkednie annak problémáival. Ez pedig úgy érhető el, ha részt vesz a szabad népnevelési egyesületek munkájában, melyeknek szervezését Eötvös már 1867-ben megkezdte. Sokkal nagyobb volt a nép közömbössége a népnevelésügy iránt, mint ahogy azt Eötvös gondolta. Hiányzott belőle a forradalmi lendület, amely 1848-ban magával ragadta szabadságának kivívásáért és szellemi felszabadulásáért. Alig alakult meg néhány szabad népnevelési egyesület az ország területén.

A néptanítók színvonalának emelésére 1868. február 6-án elindította a Néptanítók Lapja című pedagógiai hetilapot, amely 1874-ig magyar, német, szlovák, horvát, szerb, román és orosz nyelven jelent meg, nem is megvetendő példányszámban.¹³³ Az új pedagógiai hetilap tájékoztatta olvasóit a hazai és külföldi iskolaügyi mozgalmakról, közölte a közoktatásügyi törvényeket, rendeleteket, ismertette a pedagógiai és tankönyvirodalom termékeit, végezetül pedig eljutott olyan helyekre is, ahova addig semmiféle szakmunka el nem jutott. Hosszú évtizedeken át kifejtett tartalmas munkájával kísérte ez a korszerű pedagógiai lap a tanulni vágyó tanító érdeklődését és sokban hozzájárult a modern pedagógusréteg kialakulásához.

Nem feledkezett meg Eötvös a népoktatási törvény előkészítésében a megfelelő tankönyvek, vezérkönyvek és kellő taneszközök előkészítéséről sem. Külön bizottságot alakított ennek a munkának a beindítására. Végül a modern tanítóképzés megszervezése végett tehetséges fiatalokat küldött államköltségen külföldre, hogy az ott elsajátított pedagógiai tapasztalataikat mint tanítóképezési tanárok hazájukban kamatoztassák. Őszintén küzdött Eötvös a nép szellemi felemeléséért. 1868-ban azonban már csak saját erejére támaszkodhatott és magánosan vette fel a harcot a reakciós erőkkel. Népoktatási törvényjavaslatának második változatát 1868. június 23-án nyújtotta be az országháznak. Ez alkalommal tartott beszédében újból hangsúlyozta, mint már annyiszor, hogy a magyar közoktatás alapját a népoktatásban kell keresni és ezért kell a reformokat itt kezdeni.

Bár a törvényjavaslat kompromisszumokban nem szűkölködött, mégis sokat veszített eredetiségéből, mire az országgyűlés elé került. Először a Népoktatási Bizottság ülésein vitatták meg a javaslatot. Ezek az ülések a vallásfelekezetek képviselői is részt vettek, akikkel Eötvös 1848-ban nem tartotta érdemesnek javaslatát megtárgyalni. Főleg a katolikus egyház képviselői tűntek ki hangadásukkal. Jól ismerték Eötvös liberális vallási beállítottságát, nemzetiségi politikai felfogását és mindent elkövettek, hogy a bizottság a javaslatot az egyház és az uralkodó osztály nacionalista érdekeinek megfelelően formálja át. Ebből az álláspontból kifolyólag módosította a bizottság az eredeti javaslat anyanyelvi oktatásra vonatkozó intézkedéseit, mert úgy találta, hogy az többet enged meg a nemzetiségeknek a kelleténél.

Eötvös nagyon jól tudta, hogy az anyanyelvi oktatás kérdése szorosan összefügg a nemzetiségi törvénnyel, amelyet párhuzamosan tárgyaltak a népoktatási törvénnyel. Jól ismerte az ide vonatkozó előző intézkedéseket, amelyekből tisztán látta a liberális nemesség magyarosító politikáját. Annak tudatában, hogy az 1848: II. t.c. 9. §-a a magyar nyelvet tette meg az ország határain belüli iskolák oktatási nyelvivé és ez milyen ellenállást váltott ki a nemzetiségek között, javaslatában a nacionalizmustól mentes Eötvös nemzetiségi politikai felfogásának megfelelően fogalmazta meg 1868-ban az anyanyelvi oktatásra vonatkozó intézkedéseket. Előterjesztése 47. §-át így fogalmazta meg: »Minden növendék, amennyire lehet, anyanyelvén nyerje az oktatást. E célra a gyermekek három évről kimutatható többségének a nyelve lesz ugyan az oktatási nyelv, azonban a kisebbségből is, ha van harminc egy nyelvet beszélő gyermek, annak számára egy segédtanító állítandó, ki anyanyelvükön fogja őket tanítani.« Itt Eötvös valójában a nemzetiségi területek községi iskoláira gondolt, mert az egyházi iskolákban legtöbb helyen anyanyelven folyt az oktatás. A liberális miniszter nemzetiségi politikai felfogása innen is, de különösen e paragrafus megindoklásából csendül ki szépen: »Hazánkban több, egymással egyenjogú nemzetiség lakván, az oktatás nyelvét már csak a támadható surlódások megakadályozása miatt is, törvényben kell meghatározni, s itt két szempont vezetett: 1-ször, hogy a lehetőségig minden gyermek anyanyelvén oktattassék, és 2-szor, hogy azok, kik a községben nyelvünkre nézve minoritásban vannak, a lehetőségig biztosítva legyenek a majoritás általi elnyomatás ellen. — Ezért kell harminc más nyelvű gyermek számára külön segédtanító.« A parlament bizottsága által átdolgozott eredeti javaslat 57. §-ként került be a törvénybe a következő szöveggel:

»Minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike. Vegyes ajkú községben ez okból oly tanító alkalmazandó, aki a községben divatozó nyelveken tanítani képes. Népesebb községekben, ahol a többféle nyelvű lakosok tömegesen laknak, amennyire a község ereje engedi, különböző ajkú segédtanítók is választhatnak.«¹³⁴ Ez a változat kevésbé vette figyelembe a vegyes lakosságú területek kisebbségeinek anyanyelvi jogait.

A Népoktatási Bizottság tehát bizonyos módosításokkal elfogadta az eredeti törvényjavaslat anyanyelvi oktatásra vonatkozó pontjait. Hátramaradt még az idegen nyelv kérdése a nemzetiségi felsőbb népokiskolákban.

Eötvös eredeti javaslatában nem írt elő idegen nyelvet a magyar nyelvű felsőbb népokiskolákban, csak a tanítóképzőkben a németet. A nemzetiségi felsőbb népokiskolákban viszont idegen nyelvként mindenütt előírta az államnyelvet. Más idegen nyelvet a nemzetiségi tanítóképzőkben sem írt elő.

Ebben a lépésében Eötvöst nem a magyarosítási szándék vezette, hanem az, hogy az ország legerjedtebb nyelvét a nemzetiségek is megismerjék. Másképpen gondolkodott a magyar politikusok többsége.

A magyar nyelv tanítását a nemzetiségi iskolákban az elnemzetlenítésre használták fel, amint azt a később meghozott törvényekben nyomatékosan hangsúlyozták is.

A Népoktatási Bizottság segítségül hívta ennek a kérdésnek a megvitatására az anyanyelvi oktatással és a nemzetiségi kérdés megoldásával foglalkozó ismert nemzetiségi közeleti egyéneket, pedagógusokat. Sok hasznos indítvány hangzott el ezeken a megbeszéléseken. Nikola Vulkicević, a zombori szerb tanítóképző haladó felfogásáról közismert tanára elismerte az állam jogát az iskolák felállítására és azt javasolta, hogy az állam által felállítandó tanítóképzőket az ország soknemzetiségű jellege szerint szervezzék meg. Így akarta elérni az egyházi tanítóképzők kiegyenlítését az államiakkal. Javasolta továbbá, hogy a szerb felsőbb népiskolákban az anyanyelv és az államnyelv mellett vezessék be a német nyelv tanítását is.

A bizottság meghallgatta ezeket a javaslatokat, tekintetbe azonban nem vette őket. Úgy döntött, hogy a nemzetiségi felsőbb népiskolákban az államnyelv jelenti az idegen nyelvet, a tanítóképzőkben pedig az anyanyelv és államnyelv mellett a németet is tanítani kell.

Az átdolgozott eredeti javaslatot a parlamentben a nemzetiségi képviselők is elfogadták, noha az idegen nyelv és a történelem, földrajz »általános és hazai« meghatározása ellen szót emeltek.

Babes román nemzetiségű képviselő az idegen nyelvvel kapcsolatos vitájában arra utalt, hogy a második nyelvről döntsön maga a nép. Meggyőződése szerint a nép úgy is az államnyelvet mint a legelterjedtebb nyelvet fogja választani, ugyanakkor a nemzetiségi területeken működő magyar nyelvű iskolákban a magyarok már csupán gyakorlati szempontból is valamelyik nemzetiségi, pontosabban környezetük nyelvét fogják választani. Ezekkel elkerülhető lenne a ráerőszakolás ténye, ami megnyugvást keltene a nemzetiségekben.

A történelem és földrajz »általános és hazai« meghatározása helyett a szerb és román képviselők az általános és nemzeti meghatározást javasolták. Svetozar Miletić hangsúlyozta, hogy a szerb nemzetiségi iskolákban a nemzeti történelem alatt ne csak a magyarországi szerbek történetét tanítsák, hanem kezdjék azt a szlávok őshazájától.¹³⁵

Az országgyűlés a bizottság javaslatán nem változtatott, hanem azt úgy fogadta el a képviselőházban és a felsőházban is, és 1868. dec. 5-én a népoktatási törvényt szentesítették.¹³⁶

Ha tele fogyatékkal és kompromisszumos megoldásokkal is, végre megszületett a nagy horderejű törvény, a polgári társadalom iskolarendszerének megalapozója. Vele kezdődött meg az intézményes oktatás törvényes rendezése és az önálló magyar kulturális politika kialakulása. A népoktatás törvényes rendezésével az általános tankötelezettség a 6. évtől a 12., illetve 15. életév betöltéséig való bevezetésével megelőzte a fejlettebb nyugati államok közül Angliát, ahol hasonló törvényt — *Elementary Education Act* — 1870-ben hoztak, amely ugyan még nem írta elő a tankötelezettséget; Olaszországot, ahol a tankötelezettséget 1871-ben vezették be, és Franciaországot, ahol 1882-ben hoztak hasonló törvényt.¹³⁷

A népoktatási törvény szabályozta a népoktatási intézmények típusait: elemi népiskola, felsőbb népiskola, ismétlő iskola, polgári iskola, tanítóképző. Az általános tankötelezettség bevezetésével intézkedett a népoktatás ingyenességéről, amit csak a szegénységi bizonyítvánnyal rendelkezők élvezhettek. Gondoskodott az iskolák fenn tartásáról, a népiskolai hatóságok megszervezéséről és a tanítási nyelvről.

A népoktatási törvény megalkotója a legemberibb érzelmeikkel indította útjára jövőbe tekintő alkotását és őszintén kívánta a nép műveltségi felemelkedését. Nem rajta múlt, hogy elképzelései nem valósultak meg mindenben.

NÉPISKOLÁINK ÚJJÁSZERVEZÉSE A NÉPOKTATÁSI TÖRVÉNY ALAPJÁN

Szabadka közoktatásának polgári átalakulását döntően befolyásolta a város gazdasági életének gyors fejlődése a kiegyezés után szabadon fejlődő tőkés termelésben és a népoktatás tartalmi megváltoztatásával megalapozott országos tanügyi politika.

A tőkés termelésre való átállás feltárta ennek a kiegyezésig főleg mezőgazdasági termelésre támaszkodó városnak újabb gazdasági erőforrásait, a tanügy az oktatás tartalmi megváltoztatásával pedig igyekezett odahatni, hogy a legfőbb termelőerő, az ember nagyobb felkészültséggel, hozzáértéssel ésszerűen használja ki mindennapi élete megkönnyítésére az adott gazdasági lehetőségeket.

A gyorsan fejlődő gazdasági élet megteremtette a kulturális felemelkedéshez szükséges anyagi feltételeket, amit a város vezetősége az iskolák és egyéb művelődési intézmények felállításával igyekezett elérni. Hogy a város az iskolaállítás terén az I. világháborúig sokat tett, abból is látszik, hogy 1868-ig a városban nem építettek új épületeket az elemi iskolák részére, 1912-ig viszont az óvodákon kívül 82 új, illetve korszerűen átalakított iskolaépület felépítését eszközölték.¹³⁸

AZ ELEMI NÉPISKOLÁK HÁLÓZATÁNAK KIÉPÍTÉSE

Alig csendesedett el a parlament a népoktatási törvény körüli vitáktól, a minisztérium máris hozzálátott az új törvény fogantatásához. Meghozta az előirányzott iskolák tanterveit, engedélyezte a kész és megfelelő tankönyveket, a szervezéshez pedig első lépésként a népiskolai oktatás szervezetét és az abban szükséges hatóságokat alapította meg. Tankerületekre osztotta az országot, minden tankerület élére népiskolai tanfelügyelőt állított. A tanfelügyelő mellé megszervezte a megyei iskolatanácsot, a községekben pedig az iskolaszékeket. A községi jellegű iskolák helyi hatósága az iskolaszék, a felekezeti iskoláknál a felekezeti iskolaszék, a zsidó iskoláknál az iskolai bizottság, az állami iskoláknál pedig a gondnokság.

Szabadkán, ahova az iskolák átszervezésére vonatkozó miniszteri rendelet 1869. április 1-én érkezett meg, a népoktatási jellegének meg-

határozása után külön iskolaszéket választottak a községi, külön a felekezeti és külön az állami iskolák irányítására.

A 491/1869. számú miniszteri rendelet utasította a város törvényhatósági bizottságát, hogy a megyei iskolatanácsba válasszon négy tagot, akik a város közoktatásügyeit képviselik, határozza meg elemi népiskolái jellegét és alakítsa meg a megfelelő iskolaszéket. Április 28-án a tanács közgyűlésén megválasztották a négy megyei iskolatanács tagot, és utasították a közoktatási bizottságot, hogy készítsen javaslatot az elemi iskolák jellegének meghatározására.

Ez a város iskoláinak újjászervezésére vonatkozó törvényhatósági intézkedés erős ellenállásra talált a helyi katolikus papság körében és a befolyása alatt álló közoktatási bizottságban. A papság főpásztora, Haynald kalocsai érsek elvette a népoktatási törvény fogamatosságát. Haynald a népoktatási törvényjavaslat megszavazását a parlament felsőházában leghatározottabban visszautasította. Amikor azt ennek ellenére is megszavazták, egyházmegyéjében igyekezett meggátolni végrehajtását, nem is eredménytelenül. Segítségére voltak ebben részben a községek is, mivel fejletlen gazdasági állapotuknál fogva nem szívesen vállalták az iskolák eltartásával járó tetemes kiadásokat és azokat szívesen engedték át az államnak vagy az egyháznak. Az állam maga még nem volt abban a helyzetben, hogy az ország összes népiskoláinak eltartását magára vállalja. Nem is állt ez számdékában. Iskolaállítási terveit ekkor még majdnem csak a tanítóképzők és a velük járó gyakorló elemi iskolákra korlátozta.

Így a kalocsai egyházmegye 110 helységében csak nyolc községben nyíltak meg községi iskolák és egy helyen állami.

Szabadkán a helyi katolikus papság befolyása az elemi népiskolák jellegének megállapítására vonatkozó javaslat kidolgozásával megbízott közoktatási bizottságot két részre osztotta: többségre és kisebbségre. A többséget sikerült meggyőzni a községi iskolák káros következményeiről, és ezek a felekezeti jellegű iskolák mellett álltak ki. Kisebbségben maradtak a »szabadkai liberálisok«, ahogy a városban kibontakozó politikai pártéletben a polgári reformok legkövetkezetesebb képviselőit nevezte az egyik helybeli katolikus pap.¹³⁹ Az iskolák jellegére vonatkozó javaslatot kétszer tárgyalták és a második ülésen hozta meg a városi tanács közgyűlése a döntést.

A felekezeti iskola hívei legfőbb érvként a vallási érzet veszélyeztetését emelték ki vitájukban a községi iskola részéről. Érvelésüket a kisebbség komoly, meggyőző ellenérvekkel döntötte meg: »A kisebbség elismeri, hogy nincs magasabb érdeke az államnak, mint a polgárok vallási érzete, csakhogy e magas érdeket a felekezeti iskolák által éppen biztosítva nem látja. Mert tekintsük századok óta fennálló hitfelekezeti iskoláinkat, mely hatásukat tapasztaljuk a vallási érzület ápolására? Látjuk a vallásos érzületnek lefelé úgy, mint felfelé aggasztó apadását. Tekintsük századok óta fennálló hitfelekezeti iskoláink hatását a népművelésre, s mit látunk? Köznépünk számandó tudatlanságát... De még igazat adhatnánk a felekezeti pártolónak, ha a népiskolák csupán vallási intézetek volnának, ha az embernek mint honpolgárnak csak egyedül vallásra volna szüksége, ha nem tudnánk a történet számos példáiból, hogy veszendő a nép min-

den vallásossága mellett is tudomány és műveltség nélkül. Márpedig a községi iskola a tudás és műveltség érdekeit is hasonlíthatatlanul biztosabb alapokra fekteti mint a felekezeti iskola... Mert műben áll a felekezeti iskola lényege? Abban, hogy a tudás legegyszerűbb tárgyaait is, melyek tisztá emberit ésszel felfoghatók, a hit elemeivel igyekszik visszavinni a hitre, melynek legmagasztosabb ágazatait emberi ésszel fel nem foghatók, hanem amelyek előtt a szív alázattal hajlik meg.« A vitában a községi iskoláért harcoló kisebbség kifejti, hogy a felekezeti iskolák ellenkeznek a kor demokrata irányával és megvannak győződve arról, hogy pártolók sem óhajtják a gyermekek a korszellem helyes irányával ellenes nevelését. Vitáját a kisebbség a következő gondolattal fejezi be: »Megfosztják a felekezeti iskolák a községet mint önálló hatóságot egyik legnagyobb jogától, hogy befolyást gyakorolhasson egyik legfőbb érdekét képező ügyére — közművelődésre —, egyszerű adózójává tévén a községet a felekezeteknek anélkül, hogy számon kérhetné tőlük adójának hovaforításáról.«¹⁴⁰

Kimerítő és tartalmas érveivel a községi iskolákért harcoló kisebbség magával ragadta a városi tanács többségét.

Időközben a minisztérium megszervezte a megyei tanfelügyelőséget, amelynek élére Miloš Dimítrijevićet nevezte ki, székhelyéül pedig Újvidéket jelölte ki.¹⁴¹

Az iskolák átszervezésére kiküldött bizottság a népoktatási törvény megfelelő pontjainak tekintetbe vételével elkészítette javaslatát. Javaslátában kitért az addig dívott iskolarendszer ziláltságára és nemzetietlen mivoltára. A város külterületi iskoláiban, melyekben csak egy-egy tanító tanít, a törvény előírányozta hatosztályú iskolát véleménye szerint nem lehet bevezetni. Erre az itt működő tanítók, akik között a legtöbb altanítói végzettségű, maguk sincsenek felkészülve, ugyanakkor az iskola felszerelése is annyira hiányos, hogy még egyes tantermekben kellő számú pad sincs, pl. a VIII. körü iskolában.¹⁴² Ezért a külterületi iskolákban a négyosztályú elemi iskola felállítását javasolja a következő óraterffel:

Tantárgyak	osztályok				egy- eszes tárgyak összes órái
	I.	II.	III.	IV.	
	együtt		együtt		
Hit- és erkölcsstan	1	1	1	1	2
Beszéd- és értelemgyakorlat	2	2	—	—	—
Olvasás és írás	2	2	1	1	6
Anyanyelv-tan	—	—	1½	1½	3
Szám-tan	1	2	2	2	7
Földrajz	—	—	együtt 2 2		2
összesen	5½	6½	6	6	24

Valamivel kedvezőbb a helyzet a beltéri iskolákban, ahol már 1845 óta négyosztályú főelemi fiúiskola működik, ebben a tanévben egy párhuzamos harmadik osztállyal. Minden osztálynak külön tanítója van főelemi végzettséggel. Ez ugyan alapjában elegendő garancia a nevelési törvény szellemében való beindításra, ha az iskola megfelelő felszereléssel rendelkezne. A hatosztályú elemi iskolát ugyan ebben a tanévben elkezdni itt sem lehet, mivel a hatodik osztályt tanulóihiány miatt nem lehet megnyitni, de amint az előirányzott óratervekből kitűnik, azt az elkövetkező tanévre sem javasolja. Az öt tanítóval rendelkező főelemi fiúiskolát ötosztályú iskolává javasolja átszervezni úgy, hogy az I. osztályt az első osztály kezdőiből, a II. osztályt az első osztály haladóiból, a III. osztályt az eddigi II. osztályból, a IV. osztályt az eddigi III. osztályból — párhuzamos osztállyal, az V. osztályt az eddigi IV. osztályból kell megalakítani a bemutatott óraterffel:

Tantárgyak	osztályok					A heti órák száma
	I.	II.	III.	IV.	V.	
Hít- és erkölcsstan	2	2	2	2	2	10
Beszéd- és értelemgyakorlat	4	4	—	—	—	8
Olvasás — írás	8	6	6	5	3	28
Anyanyelvten	—	3	4	5	3	15
Szám- és mértan	6	5	5	5	4	25
Földrajz	—	—	2	2	2	6
Természetrajz	—	—	—	—	2	2
Természettan	—	—	—	—	3	3
Rajzolás	—	—	3	3	3	9
Összesen	19	19	22	22	22	110

A két tanítóval ellátott leányiskolában a bizottság a négyéves tanfolyamot javasolja úgy, hogy a két tanító két-két osztályt vezessen ebben az évben a következő óraalappal:

Tantárgyak	osztályok				Heti órák száma
	I.	II.	III.	IV.	
Hít- és erkölcsstan	2	2	2	2	4
Beszéd- és értelemgyakorlat	2	2	—	—	4
Olvasás — írás	5	3	3	2	13
Anyanyelvten	—	2	2	4	8
Számten	3	3	3	2	11
Földrajz	—	—	2	2	4
Összesen	11	11	11	11	44

A városi tanács a bizottság javaslatát elfogadta és megválasztotta a város soknemzetiségű összetételének megfelelő 30 tagú iskolaszékét, a községi iskolák helyi hatóságát. Ezen a tanácsülésen vetette fel az iskolákat átszervező bizottság a tanítók továbbképzésének gondolatát, és javasolta a minisztérium által jóváhagyott vezérkönyvek beszerzését a tanítók, úgyszintén a tanulók számára az előírt tan-könyveket.¹⁴³

Megkezdődött tehát az újjászervezés és az előírásoknak megfelelően az 1870/71. tanévben már ebben a szervezésben kezdték meg munkájukat a város elemi népiskolái. Sokat kell még a városnak tennie és minden erejét latba kell vetnie, hogy elemi népiskoláinak újjászervezése megfeleljen a népoktatási törvény alapgondolatainak. Meg kell változtatni a lakosság viszonyulását az iskolához. Közelebb kell vinni az iskolát a néphez és ott megnyitni, ahol arra szükség mutatkozik; korszerű berendezésével, tanszereivel és jól képzett tanítóival pedig felébreszteni a gyerekek és azokon át a szülők érdeklődését az iskola iránt. Ezt kell a városnak tenni, hogy évszázados elmaradottságából népet kiemelje és a kapitalista termelési viszonyok között feltárandó gazdasági erőforrásainak kiaknázására szellemileg is felkészítse.

1868-tól 1918-ig Szabadka nemcsak lakossága, hanem népiskolái és néptanítói számánál fogva is az egykori Magyarország harmadik városává fejlődött. Csak Budapesten és Szegeden működött több népiskola és több néptanító.

Nem ilyen hízelgő a helyzet az 1867/68. tanévben, amikor a tízezer tanköteles gyermek közül 2718 látogatja a város elemi iskoláinak 25 tantermét ugyanannyi tanítójával.¹⁴⁴ Nincsenek adatok ebből az évből a szerb és zsidó iskolába járó tanulók létszámáról, melyek száma a régebbi adatok alapján a szerbeknél száz, a zsidóknál pedig hatvan körül mozoghatott.

Ezzel a néhány számalmasan rozoga tantermeivel és a pedagógiai tudományokban nem éppen jártas tanítóval indult a város abban a nemes versenyben, amelyben népiskoláinak és néptanítóinak megnövekedett számával az I. világháborút megelőző években már az elsők közé jutott.

Újjászervezett népiskoláit városiakra és tanyaiakra osztotta. 1870/71-ben a város különböző részeiben megnyitott tantermekkel a városi iskolákból tíz iskolakerületet alakítottak. Ott, ahol lehetett, külön fiú- és külön leányosztályokat nyitottak, és az év végén az iskolaigazgató már 40 tanteremről számol be jelentésében. Egy tanteremmel növekedett a tanyai iskolák tantermeinek száma is.¹⁴⁵ Az iskolákat valójában ott nyitották meg, ahol arra az 1870-ben végzett összeírás alapján meg volt a kellő számú tanköteles gyermek, mégis az a helyzet alakult ki, hogy a városban az előző évekhez viszonyítva kevesebb tanuló iratkozott be az iskolába, összesen 1892.

Valójában sokat tett a város az iskolák újjászervezésének első lépéseként. Megkétsherezte a városi iskolák tantermeinek számát,

tizenegy új tanítói állást töltött be, a leányosztályok vezetését tanító-nőkre bízta, növelte a tanítók fizetését, mégsem tett meg mindent, hogy az iskolának már kezdetben tekintélyt szerezzen. Rábízta az iskolaügyek irányítását az iskolaszékre, amit ugyan a törvény előírt, de felügyeleti jogát mint iskolafenntartó nem gyakorolta kellő eréllyel. Nem fordított elég figyelmet a tanköteles gyermekek pontos összeírására, amit csak a tízévenként megtartott városi lakosság összeírása alapján vezettek, az erre vonatkozó miniszteri rendeleteket már nem tartotta be. Hosszú éveken át nem alkalmazta az iskolamulasztással járó törvényes szankciókat, s így a századfordulóig nemigen volt az iskolai törzskönyvek bevezetése után sem pontos betekintése az iskolakötelezettekéről. Innen ered az, hogy a beiskoláozottak száma sokáig nem növekedett arányban a megnyitott iskolák számával.

Iskolaállításában a város úgy haladt, ahogy azt gazdasági ereje megengedte. Gazdasági erőforrásai csak a múlt század kilencvenes éveiben biztosítottak kellő alapot iskolaépületek emelésére. Addig az iskolákat illetve a megnyitott tantermeket legtöbbször iskolai célokra alkalmatlan bérelt magánházakban, jobb esetben megvásárolt és átalakított épületekben helyezték el. Ezeknek az alkalmatlan épületeknek a házbére, átalakítása sokba került a városnak. Amint egy polgármesteri jelentésből kitérünk, »a város igen drágán fizeti meg a bérbe vett és iskolául felhasznált épületeket, melyek nagy része sem egészségügyi, sem célszerűségi szempontból nem felel meg a követelményeknek, csaknem tarthatatlanná válik...« »E részbeni igénytelen nézetem abban vagyok bátor kifejezni — folytatja a polgármester —, hogy végre is házi pénztárunk kímélései rejlenek abban, ha — hogy időszakonként egy-egy célszerű iskolai épületet emeltetnénk.«¹⁴⁶ Nem talált meghallgatásra a polgármester javaslata, a város továbbra is a magánépületeket alkalmazta iskolai célokra.

1870-től 1890-ig a város a belterületi iskolák számát nem szaporította, bár egyre égetőbb szükség mutatkozott arra, mivel a lakosság száma 56 323-ról (az 1870-ben végzett összeírás szerint) 1890-ben 79 526-ra emelkedett. Természetes, hogy a lakosság számának növekedésével növekedett a tankötelesek száma is, és a meglévő iskolák szűkeknek bizonyultak. Csak a tanyákon növelte a város az iskolák számát és így 1890-ben a városban 40 tanterem volt ugyanannyi tanítóval, a tanyákon pedig 18 tanító vezetett ugyanannyi iskolát.

1890-ben a város gazdasági helyzete már megengedhette, hogy az iskolákra is több gondot fordíthassanak. Ekkor határozta el a tanács az új iskolaépületek felállítását a városban és a tanyákon. Sokban hozzájárult az iskolahálózat rohamos kiépítéséhez a városban kialakult élénk politikai pártélet is. Az 1890. február 14-én megtartott városi tanácsülés fordulópontot jelentett a város tanügyi életében. Ekkor született meg a város történetében az első határozat az elemi iskolák számára célszerű, új iskolaépületek felépítésére. 1743 óta folyik a városban intézményes elemi oktatás, új, célszerű iskolaépületet az elemi iskolák azonban sohasem kaptak.

Hét iskolaépület felépítéséről döntött a tanács e nevezetes ülésen. Ezek közül ötnek a felépítését a tervek elfogadása után meg is kez-

denék — ez az öt: a Vörös Ökör (ma Ivan Goran Kovačić), a Kakas (ma Zavod za gluvunemu decu), a Rókusi (ma Ivan Milutinović), a Szt. Györgyi (ma Sonja Marinković) és a Galamb (ma Matko Vučković) —, míg a bajai úti és a homoki iskolák felépítését későbbre hagyják. A tervek szerint a Vörös Ökör, vagy — ahogy már akkor is nevezték — Központi iskola kb. 1120—1200 tanuló befogadására készül 14 tanteremmel, megfelelő gyűlésteremmel, igazgatói, jegyzői, könyvtári, irattári szobával, tornateremmel és két szolgálatkással. Hasonló a Kakas iskola terve is: 13 tanterem, egy rajzterem az ipariskolai tanulók részére, tanítószoza, téli tornaterem és két szolgálatkással. A többiek közül a Rókusi és a Szt. Györgyi hat-hat tanteremmel, tanítói szobákkal, téli tornateremekkel és szolgálatkásokkal, a Galamb iskolában pedig négy tantermet, tanítói szobát, téli tornahelyiséget és szolgálatkást terveztek.¹⁴⁷

A tervrajzok és a költségek jóváhagyása után¹⁴⁸ megkezdődött az építkezés és az épületek átadásának idejét 1892. szept. 1-ben határozták meg. A tanítás ezekben az épületekben az 1893/4. tanévben kezdődött.

A város területén az iskolaépítkezés tovább tart, befejezik a bajai úti és homoki iskolákat, kibővítik a Rókusi és a Galamb iskolát, és rendbe hozták a város tulajdonában levő használható iskola-épületeket, majd pedig rendezték az V. körű, Köteles utcai, a mlákai és jaszibarai iskolákat.

E nagyméretű építkezés 1901-ben fejeződött be. A város belterületének elemi iskolaterületi kérdéseit a 11 iskolaépület 72 tanteremével meg is oldotta. Újabb elemi iskolák építésére a város belterületén csak a II. világháború után, a hatvanas években kerül sor.

Az a 18 tanyai iskola elégítette ki 1890-ben az egyre jobban terebélyesedő tanyavilág szükségleteit. Itt is kötelezett az 1868. évi népoktatási törvény, a mezőgazdasági termelés korszerűsítése és nem utolsósorban a népiskola utáni érdeklődés. Folytatni kellett a megkezdett munkát, de nem az eddig bevett szokás szerint, hanem a korszerű iskolaépületek felépítésével. 1890-től 1907-ig a tanyai iskolák számát legtöbb helyen korszerű épületek felépítésével 32-re emelték. 1907-ben a város szerződést kötött az állammal azzal, hogy a felépített 32 tanyai iskolát államkezelésbe engedi át oly feltétellel, hogy az államkincstár felépíti a még szükséges 40 tanyai iskolát. Tudatában a nagy anyagi kiadásoknak, melyek már eddig is sok gondot okoztak pénzügyeiben, a város kiutat keresett, hogy megszabaduljon az újabb kiadásoktól és hasonlóan azokhoz a községekhez, melyek nem vállalták szívesen az iskolafenntartással járó terheket, tanyai iskoláit átengedte az államnak. Az állam viszont a nemzetiségi területeken, mint amilyen Szabadka is, magyarosítási szempontból könnyebben vállalta az iskolák államosítását.

1908. szeptember 1-vel lépett életbe ez a szerződés, és az állam kötelezte magát, hogy négy év alatt felépíti a 40 tanyai iskolát. Kötelezettségének az elkövetkező években jelentkező gazdasági depressz-

szio következtében nem tehetett eleget. Az előirányzott tanyai iskolákból 1912-ig 35 épült fel. Az állami iskolák szabványos tervek alapján épültek, és így elütöttek a város megbízásából eredő különféle, de a célnak megfelelő tervek szerint felépített iskolaépületektől.

Tanyai iskoláink megszervezését két szakaszra oszthatjuk: 1832-től 1906-ig és 1906-tól 1912-ig. Az első szakaszban 25 tanyai iskola nyílt meg: a palicsi, a kövágói, a bibicháti, a felső-ludasi, az alsó-ludasi I., alsó-ludasi II., a suplyáki, a kliszai, a verusicsi-Cviján sori, a nagyfényi, a györgyeni—Miladinović sori, a györgyeni—Dulić sori, a sebesics—boszniai, a kištavankúti, a mérgesi, az alsó-tavankúti, a közép-tavankúti, a felső-tavankúti, a csikériai, a tompai I., a tompai II., a zsiroskúti, a radanováci, a kelebiai—rácsori és a Bajai szőlők közötti.

1906 és 1912 között felépült: a békovai iskola a Malagurski-földön, a vámtelkei iskola a Šoksić-földön, a kelebiai iskola a vasúti pálya nyugati oldalán, a mélykúti iskola a szélmalom mellett, a verusici iskola a Sudarević-soron, a szegedi—reinitzfalvai út, a radanováci—Čiro sori, a bukváci iskola az útkaparóház mellett, a Majsai szőlői iskola a hizlalók mellett, a vásártéri iskola a Zombori út mellett, a Halasi szőlőkben levő iskola a Chlotild gyár mellett, az alsó-csikériai iskola a kereszt mellett, a sebesicsi iskola a bajai út mellett, a ludaspusztai iskola Noszán, a tompai iskola a 101. órház mellett, a nagyfényi iskola a Vukov-soron, a györgyeni iskola a Mulkić-soron, a györgyeni iskola a Kopilović soron, a sebesicsi iskola a Kulunčić soron, a tavankúti iskola a Vuković-soron, a tavankúti iskola a Pertić-soron, a hajdújárás Pataki Illés földjén, a tompai iskola a Betyár soron, a Szegedi szőlők I. iskola, a majsai úti I. iskola, a Mérgepusztai iskola, a felső-csikériai, a verusicsi iskola a Turanov-földön, a verusicsi II. iskola a Puzić-földön, a verusics III. iskola a Babičkov-földön, a kelebiai iskola a vasút keleti oldalán, a Verusics pusztai iskola a kisverusicsi állomásnál, a tompapusztai iskola a templom mellett, a ludaspusztai iskola a Pertić-földön, a Verusicspusztai iskola a nagyfényi állomásnál, a baromvásártéri iskola a Bácska A. C. pályája mellett, a mélykúti iskola a br. Podmaniczky-földön, a tavankúti iskola a kumbajai állomás mellett és a zobnaticai iskola a Kukuriki mellett.¹⁴⁹

Ma már túlhaladta az idő a tanyai iskolák ilyen rendszerét, és az épületek nagy része nem szolgál iskolai célokra.

Szabadka a kapitalizmus első, megalapozó szakaszában, 1890-ig nem tudott nagyobb befektetéseket eszközölni az iskolák építésére. Erre csak az azt követő gazdasági konjunktúrában kerülhetett sor. Ekkor viszont hűsz év alatt részben saját, részben az állammal szövetkezve csak a népoktatási törvényben előírt iskolák részére 82 épületet épített a bel- és külterületeken, a mindennapi elemi iskolákban pedig 161 tanítói állomást töltött be. Nem maradt sem a város belterületén, sem a tanyavilágban olyan jelentősebb terület, ahol ne működött volna iskola, s így a kiépített iskolai térfogat a tanítótelesek befogadására elegendőnek bizonyult.

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

131. Mészáros István: I.m. 303.
132. Felkai László: *Eötvös és a nevelésügy*. Pedagógiai Szemle, 1971. 3. sz. 211.
133. Dr. Kiss Áron: I.m. 218.
134. Dr. Arató Endre: *Az 1868. évi népoktatási törvény és a nemzeti politika*. Pedagógiai Szemle, 1969. 6. sz. 522—523.
135. Dr. Arató Endre: I.m. 526—529.
136. Dr. Radomir Makarić: *Somborska učiteljska škola u periodu delatnosti Nikole D. Vukićevića*. Novi Sad, 1965. 34.
137. Somogyi József: *Hazánk közoktatásügye a második világháborúig*. Budapest, 1942. 29.
138. Dr. Bíró Károly: *Szabadka város közigazgatása 1902—1912. években*. Szabadka 1912. 237.
139. Kalocsai Érseki Levéltár Mezei Ignác szabadkai lelkész magánlevelei Haynald érsekhez. Ötödik levél, 1871. dec. 10.
140. Szabadkai Történelmi Levéltár: Városi tanács 1868. aug. 26. jk. 1445/200.
141. Szabadkai Történelmi Levéltár: Városi tanács 1869. aug. 26. jk. 4201/232.
142. Szabadkai Történelmi Levéltár: *A helybeli főelemi tanigazgatóság jelentése*. 1868. ápr. 24-én 1281/134.
143. Szabadkai Történelmi Levéltár: Városi jk. 1869. okt. 28—31. jk. 5531/283.
144. Szabadkai Történelmi Levéltár: Városi tanács 1868. ápr. 14. jk. 1284/134.
145. Iványi István: I.m. II. 404.
146. Szabadkai Történelmi Levéltár: Városi tanács 1877. febr. 22. jk. 1309/1.
147. Szabadkai Történelmi Levéltár: Városi tanács 1890. febr. 13—14. jk. 61/211.
148. Szabadkai Történelmi Levéltár: Városi tanács 1891. május 15. jk. 157/6446.
149. Dr. Bíró Károly: I.m. 148—149.